

значний інтерес для подальшого вивчення продуктивності *C. avellana* 'Fuscogubra' та створення її штабмових форм з використанням у декоративному садівництві. Недостатня сумісність та нездатність до самовідновлення крони значно звужують використання цих рослин у практиці промислового садівництва.

Результатами дослідів встановлено можливість отримання стандартних саджанців фундука вирощуванням кореневищних відсадків із молодих 3–5-річних кущів високопродуктивних форм і сортів *C. avellana*. Для вирощування стандартних саджанців фундука необхідно закладати розсадники кореневищних відсадків.

Збільшення кількості кореневищних відсадків залежить від строків вирощування та створення оптимальних умов догляду за рослинами – поліпшення водного режиму й поживності ґрунту.

Кореневищні відсадки високопродуктивних форм і сортів *C. maxima* утворюються щільно біля багаторічних кущів. Така біологічна особливість *C. maxima* дозволяє

заготовляти відсадки безпосередньо в місцях їх постійного зростання.

1. Каппер В.Г. Лесосеменное дело. – Л., 1936. 2. Методика фенологических наблюдений в ботанических садах СССР / Под ред. П.И. Лапина. – М., 1975. 3. Мойсенченко В.Ф. Методика опытного дела в плодородстве и овощеводстве. – К., 1988. 4. Щепотьев В.П., Павленко Ф.А., Рихтер О.А. Горіхи. – К., 1987. 5. Кіркмічій П.Г. Фундук в Україні, Сад, виноград и вино Украины. – 2002. – № 11. 6. Кіркмічій П.Г. Проблеми розмноження високопродуктивних форм *Corylus avellana* L. // Вісн. Київ. ун-ту. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. – 2005. – Вип. 8. 7. Кіркмічій А.Г. Семенное и вегетативное размножение высокопродуктивных сортов и форм *C. avellana* L. // Материали междунар. конф. Биологическое разнообразие. Интродукция растений. – СПб., 2003. 8. Кучер А.О., Абасов Т.А. Вивчити і підібрати цінні сорти і форми горіха грецького і фундука. Звіт НДІ садівництва Лісостепу України ім. Л.П. Симиренка. – Мліїв, 1991. 9. Косенко І.С. Ліщини в Україні: Монографія. – К., 2002. 10. Бризгалов Є.О. Інтродукція фундука в умовах Києва // Інтродукція та акліматизація рослин. – К., 1966. 11. Лось С.А. Особенности биологии плодоношения украинских сортов фундука в условиях северо-восточных районов Украины: Автореф. дис. ... канд. с.-х. наук. – Харьков, 1992. 12. Серебряков И.Г., Доманская Н.П., Родман Л.С. О морфогенезе жизненной формы кустарников на примере орешника // Бюлл. Московского об-ва испытателей природы. – М., 1954. – Т. IX.

Надійшла до редколегії 19.09.08

УДК 631.525:582.998.14(477)

В. Меньшова, канд. біол. наук

КОЛЕКЦІЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН БОТАНІЧНОГО САДУ ІМ. АКАД. О.В. ФОМІНА ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ

Розглянуто проблеми інтродукції та формування колекційного фонду лікарських рослин у Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна. Представлено основні аспекти багатоцільового використання колекційних рослин.

The problems of the plants introduction and formation of medicinal plants collection fund in the O.V. Fomin Botanical Garden are considered. The basic aspects of the multifunction usage of collection cultures are shown.

Останнім часом стрімко зростає небезпека втрати генофонду лікарських рослин у зв'язку з катастрофічним збідненням рослинного різноманіття планети. Уведення в культуру нових видів із флори України та іноземних флор дозволяє значно підвищувати загальну продуктивність агросистем, повніше використовувати біологічний потенціал рослин. З метою збагачення рослинних ресурсів у Ботанічному саду проводяться інтродукційні та акліматизаційні дослідження з підбору інтродуцентів лікарських рослин з різних кліматичних зон світової флори.

Матеріали та методи. При виборі вихідного матеріалу колекції лікарських рослин використовували основні методи інтродукції: еколого-історичний [4], родових комплексів [7], кліматичних та екологічних аналогів [9].

Фенологічні спостереження проводили за методикою запропонованою Радою ботанічних садів [5]. Для створення колекції використовували посадковий [2; 8] та насіннєвий [1; 3; 6] матеріали через систему міжнародного обміну.

Результати та їх обговорення. Створення колекції лікарських рослин розпочалося у 1973 році з добору видового складу колекції й розробки концепції досліджень. Розміщення рослин у експозиції – багаторічне. За допомогою останнього забезпечене оптимальне використання площі, а також комплексний підхід для проведення тематичних екскурсій. При цьому враховано лікарські властивості рослин. Колекція нараховує близько 280 видів (рис. 1), що належать до 124 родів, 56 родин відділу Magnoliophyta.

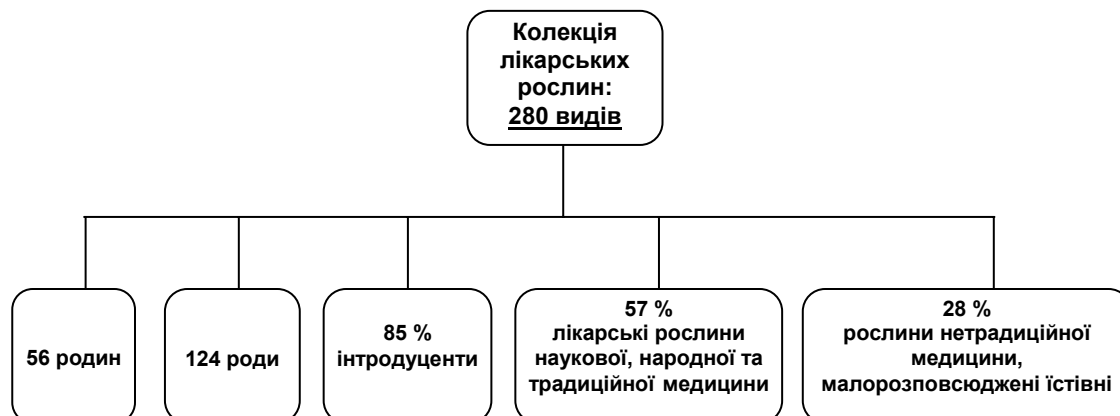

Рис. 1. Структура колекції лікарських рослин Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна

Близько 85 % колекції становлять інтродуценти. У колекції представлено види із флори України, Європи, Азії, Північної та Південної Америки. В умовах ботанічного са-

ду рослини, що привезені з Карпат, Криму, приживаються дуже повільно і часто випадають з колекції. До складу колекції входять їстівні, кормові, ефіроолійні рослини.

57 % колекції становлять лікарські рослини наукової, народної та традиційної медицини. Є рослини нетрадиційної медицини, мало розповсюджені в їстівні. Останні становлять 28 %. Представлені в колекції дубильні, красильні, корисні рослини. Серед дубильних рослин виділимо *Geranium sanguineum* L., *Potentilla alba* L., *P. erecta* (L.) Raeusch та інші. Цукрознижуючі – *Galega officinalis* L. Колекція має рослини, що містять біологічно активні речовини, флаваноїди, ефірні олії (роди *Origanum* L., *Lavandula* L., *Melissa* L., *Mentha* L., *Monarda* L.) та інші види, які є цінними для народного господарства.

На базі колекції створюються родові комплекси та проводяться дослідження окремих родів, які мають таку

кількість видів: *Bergenia* (2), *Iris* (3), *Paeonia* (4), *Rheum* (2), *Salvia* (5), *Echinacea* (7), *Grindelia* (2), *Helleborus* (2), *Fitolacca* (2), *Rudbeckia* (4), *Silphium* (3) та інші (рис. 2).

Зібрані роди налічують від 1–2 до 6–11 зразків кожного виду різного географічного походження. Найчисленнішими родинами є (рис. 3): Asteraceae (51), Lamiaceae (41), Ranunculaceae (12), Boraginaceae (12), Apiaceae (16). Поглиблено вивчалися інтродуковані види роду *Echinacea* Moench., *Melissa officinalis* L., *Potentilla alba* L., *Melittis sarmatica* Klokov, *Betonica officinalis* L., *Geranium sanguineum* L., *Echinops sphaerocephalus* L., *Acanthus longifolium* Poir., *Lophanthus anisatus* Benth тощо.

Рис. 2. Кількісний склад основних родових комплексів у колекції лікарських рослин Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна

Проводиться робота зі збереження генофонду рідкісних та зникаючих лікарських рослин, які мають широке застосування в народному господарстві: *Atropa belladonna* L., *Digitalis lanata* Ehrh., *Allium ursinum* L. На базі колекції проводяться дослідження морфогенезу

рослин, створюється насіннєвий банк даних, виконуються фенологічні спостереження та вивчається морфологія насіння. Усе це дає можливість розробляти технологію вирощування відповідних видів та введення їх у агроценози.

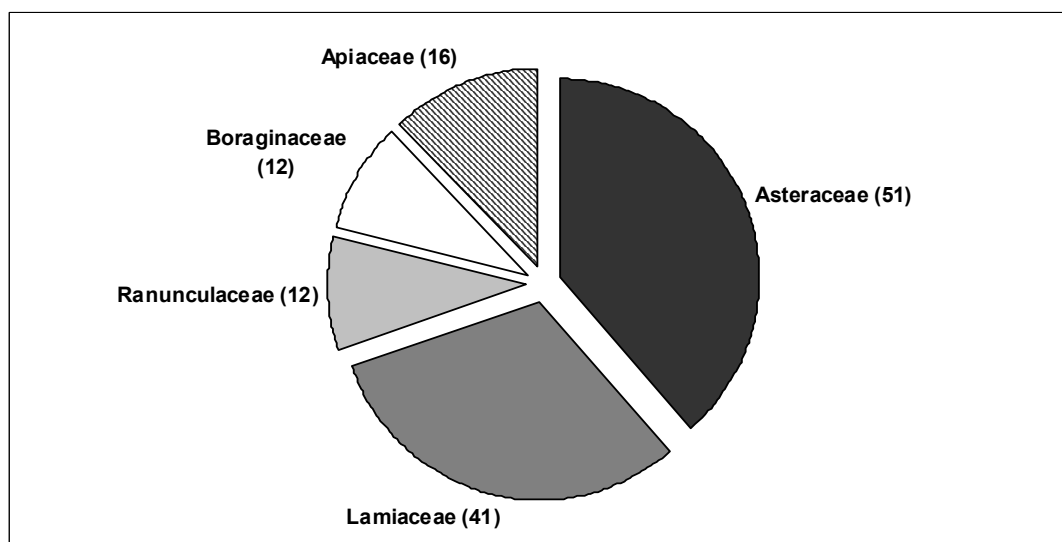

Рис. 3. Кількісний склад найбільш численних родин у колекції лікарських рослин Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна

Вивчення декоративних властивостей лікарських рослин для створення ландшафтних композицій різного призначення є також перспективним напрямом.

Протягом багатьох років колекція лікарських рослин є базою для проведення навчальних і навчально-виробничих практик, тематичних лекцій, екскурсій для студентів різних факультетів, кафедр, фармацевтичних

коледжів, національних університетів. Крім того, на основі колекції проводяться заняття з підвищення кваліфікації спеціалістів в області вивчення та використання лікарських рослин. Студенти різних вищих навчальних закладів виконують курсові та дипломні роботи.

Висновки. Колекційний фонд лікарських рослин Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна має важливе нау-

кове, навчальне, культурне, просвітницьке значення, а також є базою для збереження й відтворення цінних і перспективних лікарських видів в Україні.

1. Березкіна В.І., Меньшова В.О. Інтродукція лікарських рослин в Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна // Фальцфейнівські читання. – Херсон, 2005. 2. Верещагіна І.В. Вегетативне розмноження декоративних многолетников. – Барнаул, 1977. 3. Иванова И.А., Дудик Н.М. К методике описания морфологических признаков семян // Составление

определителей растений по плодам и семенам. – К., 1974. 4. Культиасов М.В. Эколого-исторический метод и его значение в теории и практике интродукции растений // Изв. АН СССР. – 1958. – № 3. 5. Методика фенологических наблюдений в ботанических садах СССР. – М., 1975. 6. Методические указания по семеноведению интродуцентов. – М., 1980. 7. Русанов Ф.Н. Новые методы интродукции растений // Бюл. ГБС АН СССР. – 1950. – № 7. 8. Тавлинова Г.К. Размножение многолетников черенкованием в открытом грунте. – М.; Л., 1966. 9. Mayr H. Die Naturgesetlichen Grundlagen Waldbaus. – Berlin, 1909.

Надійшла до редколегії 03.10.08

УДК 581.522:582.572.8 (477.6)

М. Перегрим, канд. біол. наук

TULIPA GESNERIANA L. (LILIACEAE JUSS.) НА ДОНЕЦЬКОМУ КРЯЖІ

Наведено результати вивчення географічного поширення, еколого-ценотичних особливостей місцезростань та сучасного стану популяцій *Tulipa gesneriana* L. на території Донецького кряжу. Рекомендовано створити в Луганській області заказник загальнодержавного значення "Єлізаветівський степ", де буде зберігатися одна з найбільших популяцій виду в регіоні.

The results of the studying of geographical distribution, ecological and coenotic conditions of habitats and the modern state of populations of *Tulipa gesneriana* L. in the territory of the Donets'k chain of hill are given in this article. The Botanical Reserve of nation-wide value "Elizavetivka steppe" in which will be protected one of populations of the species in region is recommend to organize in Lugans'k region.

Tulipa gesneriana L. (syn. *T. schrenkii* Regel). – рідкісний та зникаючий вид флори Євразії, включений до Червоних книг України [29], Російської Федерації [12] і Казахстану [2]. Вид поширений у степовій зоні Східної Європи (Кримський пів-ов, Причорноморська низовина, Приазовська і Середньоросійська височини, Донецький кряж, Нижній Дон, південна частина Поволжя і Заволжя), на Північному Кавказі, у Північно-західному Закавказзі, у північних і західних районах Казахстану, у Західному Ірані [5; 16]. В Україні *T. gesneriana* зростає у Луганській, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Одеській областях та в Криму на степових, крейдяних і кам'янистих місцях та схилах [3; 29]. По території України проходить північно-західна межа ареалу виду.

Катастрофічне зменшення площ цілинних степів, випалювання, інтенсивний збір рослин на букети (особини *T. gesneriana* є високодекоративними рослинами, на основі природних форм яких селекціонерами виведено велике різноманіття сучасних сортів садових тюльпанів) [27] і неконтрольований випас худоби приводять до інсуляризації та зниження ценопопуляцій *T. gesneriana*. Особливо швидко цей процес відбувається у промислових регіонах з високою щільністю населення, де природні екосистеми зазнають значного антропогенного впливу. Саме до таких регіонів належить Донецький кряж, територія на якій сконцентровано підприємства одного з найбільших агропромислових комплексів Європи.

У той же час ценопопуляції *T. gesneriana* залишаються практично не вивченими як на Донецькому кряжі, так і в Україні в цілому. Основні відомості, існуючі на сьогодні, стосуються географічного поширення виду в регіоні [3–4; 9–11; 17–19; 25; 29], але і вони, як виявилось, є фрагментарними. Така ситуація значно ускладнює процеси збереження і охорони ценопопуляцій виду. Тому, систематизація існуючих наукових даних, детальне вивчення географічного поширення, еколого-ценотичних особливостей, вікової та просторової структури ценопопуляцій *T. gesneriana* на Донецькому кряжі є невідкладними на сьогоднішній день для розробки рекомендацій щодо їх збереження.

Матеріали і методи. Дослідження ценопопуляцій *T. gesneriana* проводилось з 2002 до 2007 рр. на території Донецького кряжу (південно-східні райони Донецької обл., південні райони Луганської обл. в Україні та південно-західні райони Ростовської обл. Росії). У робо-

ті використовувались матеріали із семи гербарних колекцій (KW, KWHA, KWHU, DNZ, RV, RWHA, гербарій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка), а також літературні джерела.

Обсяг і назви виду прийнято відповідно до даних у роботах О. Мордак [16] і С. Черепанова [35]. Класифікацію рослинних угруповань у місцях зростання *T. gesneriana* проводили згідно з принципами й методами східноєвропейської геоботанічної школи [1]. Аналіз просторової структури популяцій виду проведено відповідно до типізації В. Гранта [6–8] та її модифікації К. Малиновським і Й. Цариком [13–15]. Вікова структура ценопопуляцій виду вивчалась за методикою, розробленою Т. Работновим [23; 24] і школою О. Уранова [30–32; 34].

Результати та їх обговорення. За результатами обробки гербарних колекцій і літературних джерел [3–4; 9–11; 17–19; 25; 29] встановлено, що на Донецькому кряжі відомо 11 місцезростань *T. gesneriana*, ще шість місцезнаходжень виявлено нами вперше під час польових досліджень, про що повідомлялось раніше [21–22]. Також від місцевих мешканців Краснодонського району Луганської області стало відомо про колишнє існування великої за площею популяції виду на місці сучасного м. Молодогвардійськ. Таким чином, на сьогодні на Донецькому кряжі достовірно відомо 18 місцезнаходжень *T. gesneriana*, із яких одне є втраченим (рис. 1).

Аналізуючи поширення *T. gesneriana* на Донецькому кряжі необхідно відмітити, що більшість місцезнаходжень виду приурочені до залишків степових ділянок у долинах малих річок північного та південного макросхилів регіону. Найбільша кількість місцезнаходжень виду (по 4) локалізовано на північному макросхилі кряжу в басейні р. Велика Кам'янка та на південному макросхилі у басейні р. Міус. На головному вододілі Донецького кряжу місцезростання *T. gesneriana* не виявлено, що пов'язано із кліматичними особливостями території [33], які є лімітуючими для поширення виду.

Під час досліджень встановлено, що місцезростання *T. gesneriana* на Донецькому кряжі приурочено до степових ділянок з домінуванням *Caragana frutex* (L.) С. Koch, *Amygdalus nana* L., *Stipa capillata* L., *S. pulcherrima* С. Koch із загальним проективним покриттям трав'янистого покриву 70–100 %. Необхідно зазначити, що візуально чітко прослідковується залежність середньої щільності особин виду на 1 м² щодо проективного покриття *Caragana frutex*, *Amygdalus nana*, чим більше другий показник, тим менше перший.